

VIASKODÁS AZ ÉLMÉNNYEL

Eszkendő multával is felriadok: nem álom-e, hogy magyar világ vesz körül és szülővárosom megint, visszavonhatatlanul és minden atomjában magyar város? A szem még mindig nem tud, betelni a magyar élet megtapintható valóságaival; a fül újra és újra megtelik a végre szabadon szárnyaló magyar szó zengzetével. Csodálatos állapot! Minden új, friss, mintha most született volna meg.

Csak az tudja igazán, hogy mi ez, aki a kisebbségi élet megpróbáltatásait elejétől végig csinálta. Huszonkét évig ültünk rabságban, mégis: pár óra alatt hullott le rólunk a varázslat. Mi a magyarázata annak, hogy még az a nemzedék is, amely nem ismerte a régi állapotokat és a román világba született bele, lelkében annyira érintetlenül lépett át e boldogító jelenbe? Elsősorban az, hogy a többségi államélet a maga vonzási körébe egyetlen Romániában lakó nemzetiséget sem tudott bevonni. A csehek vagy a szerbek kulturális vonzása egyik vagy másik tekintetben kétségtelenül erősebb volt a románokénál. Másodsorban, hogy a román impérium alatt is magyarul éltünk. Ami körülöttünk és fölöttünk volt, felszines és valószínűtlen. Bukarest nekünk jóval távolabb volt még 1940 tavaszán is Berlinnél, vagy Párizsnál. A környező világra úgy tekintettünk, mintha víz alól néznők. Viszont az is igaz, hogy aki olyan sokáig ezt csinálta — saját természetes eleme helyett belekényszerülni egy neki merőben idegen létezés elemébe — a multat kiírthatatlanul idegeiben hordozza és akaratlanul összecsereberéli a káprázatot a valósággal. Ezzel lepem meg nemcsak magamat — másokat is, de különösen e nemzedékbelieket. Egyszerre éljük át a mát, a román tegnapot, a békebeli magyar tegnapelőttet, az egybevetés, az összehasonlítás és a korszellem változás minden izgalmával.

Az Élménnyel viaskodunk, mint Jákob az angyallal. A kisebbségi életben magunkba temetett sziklákat görgetjük vissza, unos-untalan. Az Élmény számomra a férfikor legtermékenyebb évtizedeit jelentette. Huszonhét éves voltam, amikor leszereltem és ma túl vagyok az ötvenen. Fél élet és az emberi életnek gerince és a törzse. Bármilyen fordulat is következék

be életemben — ha egyáltalában bekövetkezik — annyi energiát, hitet, lelkesedést, mint a múltban, már a test ellenálló erejének csökkenése miatt sem tudok belevinni a munkámba. Létezemnek értelmét sorsszerűen a kisebbségi rabságban találtam fel és ezzel eleget is tettem a rendeltetésemnek. A magam igen szerény képességeivel az elszakadottak hűségét szolgáltam és a felszabadítás tényével feleslegessé is váltam. De az *Élmény*, amely egy epikai mű megrendezetségével kerekedik ki s amely minden kisebbségi kortárs életfolyamatosságában zárt önálló fejezet, változatlanul tart és ráhat az emberre. Bele-bele szól a továbbiakba, követelődzik, nem engedi, hogy könnyedén napirendre térjünk felette. A nemzet már túl van rajta; az egyén nem. A nemzet élete örök, az egyes élete véges. Talán elmondhatom én is *Sieyès* abbéval: *j'ai vécu. Éltem. De hogyan éltem, hogyan éltünk, hogyan gyurtuk lakóházzá a sarat, hogyan növesztettük ki magunkból elmetszett végtagjainkat, hogyan munkálkodott eszével, tehetségével, vagy ha mással nem, magyarságának puszta tudatával a közel kétmillió lélekszámú néptöredék, hogy egy negyedszázadon keresztül megállja helyét és a lehetőség szerint megtartsa fajtájának szellemi és anyagi birtokállományát?*

E „hogyanra“ a bevonulást követő hetekben bőségesen felelgetett a zsurnaliztika. Sok könnyeztető részletet olvastunk az előző korszak erőszakos magyarrontásairól. Bennünket azonban, akik itt éltünk, a szerkesztőségi kobzosoknak ez az egyformára hangolt lantütése nem elégít ki. A mi életünk jóval több volt ennél. Számos tudósítást, újságcikket, röpiratot, könyvet olvashattunk az erdélyi hősi életről addig is, amíg országgrészünket az anyaországtól a gránicsárok puskacsövei választották el. Ezek csak kézilámpafények, amelyek ide-oda világítanak, de maga a kisebbségi nemzettest csak még sűrűbb homályban maradt tőlük. A kisebbségi élet valóságát igazából csak az irodalomnak van módjában tudatosítani, hogy szuggesztíven élhessen létezésének sokrétű csillámlásaiban. De az anyaországban keltezett erdélyi regény e folytonosan változó gomolygó masszának — kívülről szemlélve — csak egy-egy megnyilatkozását ragadta meg nem egyszer annyira becsurgatva túlzó és keserű politikai epével, úgy, hogy az életproblémát hamisította. Az erdélyi földön született regény pedig a cenzura miatt torpant meg olyan helyzeték ábrázolása előtt, amelyek nélkül nem lehet teljes, tehát igaz még az a témakör sem, amelyet a szerző maga hasított ki a maga számára. Virágnyelven, egy új dialektika mögé bujtatva, vagy letünt századok történeti anyagába menekítve, sok mindent el lehetett mondani, de az író szüntelen érezte akkor is: bujócskaez, nem tiszta beszéd, a fénynek visszaverődése és nem maga a fény.

Bizonyára megszületik majd az a nagy erdélyi regény, amely felöleli az egész kisebbségi korszakot, úgy idejében, életszakaszainak összefüggéseiben, mint a kisebbségi társadalom széles rajzában és dinamikus erő kifejtésében. De ha akad is majd egy ilyen nagylélekzetű regény, vagy regényciklus, amely életünk magasabbrendű ábrázolását nyújtja, ez még mindig nem teszi feleslegessé a történetírást. Mostanában Erdélyről bőségesen készülnek a beszámoló jellegű könyvek, de hiányzik e téren is a nagy mű, amely úgyszólván napról-napra számol be a kisebbségi élet eseményeiről, amelynek szerzője előmunkálatai során számba vesz minden adatot, átböngész minden ujságot, a román lapokat is beleértve, kikéri a Magyar Párttól még eddig közzé nem tett irattárát, az egyházaktól és kulturális intézményektől a gyűlési jegyzőkönyveket, felméri minden ránk vonatkozó román törvénynek vagy alkotmányrendeletnek a hatását, újra és újra átvizsgálja és kiegészíti a statisztikai adatokat, rendszerbe illeszti a máris óriási méretű kisebbségi anyagot, az anyaggyűjtés minden módszerének alkalmazásával összeállítja és ha minden így együtt van, akkor talán elkezdhet Erdély e legutóbbi korszaka történetének megírásához. De mondanom sem kell, hogy még a legnagyobb avatottsággal megírt történeti munka is hiányérzést ébresztene a kortársban, mert talán hűséges tükre mindannak, ami történt és mégis képtelen számot adni mindarról, ami közben elillant, amiről nincs feljegyzés, vagy megemlékezés és amit előbb-utóbb magával temet a kortársi emlékezet.

A letűnt kisebbségi korszakban jórészt ujságírói munkát végeztem. Tapasztalatból, a saját bőrömön tudom, hogy megírni csak azt lehetett, amit a román közszellem valahogyan elbirt. A cenzura — egy egész rövid szakasz kivételével — állandóan a sarkunkban volt és a belénk nevelt öncenzura is nem egyszer a lényegétől fosztotta meg sajtóbeszámolóinkat. Mindig csak kergettük azt, amiről szó volt voltaképpen, a legritkább esetben szólottunk a tárgyhoz. Kényszeredetten elhallgattunk eseményeket, amelyek háttérét, jellemző részleteit hamisíthatatlan facit-ját, miután nem érintették közvetlenül személyi tudatunkat is, néhány hónap múlva él is felejtettük. Mielőtt e könyv, amely távolról sem „tudományos“ mű, csak beszámoló jórészt azokról a szellemi magatartásunkat meghatározó mozgalmakról, amelyekben valamilyen formában résztvettem, nemzetvédelmi küzdelmeinkről, amelyek keresztező pontjaira én is odakerültem, vagy legalább is közel jártam hozzájuk, megírásához elkezdtem volna, nekigyürköztem, hogy legalább a legelterjedtebb napilapnak, a Keleti Ujságnak húszonkét évfolyamát átlapozzam és így frissítem fel emlékezetemet. Ekkor vettem észre, hogy mennyire megfakult, elsikadt a leírt szó mögött a csak töredékesen megfogott valóság,

mennyire kihagy még a szereplők memóriája is és mennyire csak egy szeletjét rögzítjük meg az erdélyi magyar élet összefüggéseinek. És más vonatkozásban is: kolozsváriak voltunk és így sejtelmünk sem volt, hogy mi történt Nagyváradon, Nagybányán, Temesváron, a vidéken, vagy a faluban. A szerkesztőségben is, kolozsvári lap lévén, más „beállitottságban“ szemléltük az eseményeket, mint a többi lapok, úgy, hogy ha hézagos képet is vágyunk alkotni a magyarság egyes tájzónáira elszórt rétegeinek lelki magatartásáról és e magatartást kiváltó, fékező vagy lendítő történésekről, legalább is minden Erdélyben megjelent ujságggyűjteményt egyforma buzgalommal kellett volna adatgyűjtések céljaiból magunk elé tennünk. De végelemzésben, amiként az egész sajtó csak shakespearei diszletezése mindannak, amit éppen jelezni kíván, a többi rendelkezésünkre álló kútfők is hiányosak és elégtelenek. Amikor a román rendőrség bármelyik pillanatban megjelenhetett a lakásunkon, hogy házkutatást tartson, ki volt merész, hogy hűségese naplót vezessen és megőrizze levelezését? A politikai fogdmegek besettenkedtek minden gyűlésre, de ha történetesen nem is voltak jelen, a jegyzőkönyvekből már kimaradt mindaz, ami a leírt szó szavahihetőségével ábrázolhatta volna az ott történeteket. A legmegbízhatóbbak barátaink és ismerőseink, a kortárs élményei, de ezek viszont nem pártatlanok és az egyéni lélektan mértékével kell mérlegre tenni őket.

Ahogy az irodalom küzd azzal a megfoghatatlannal, ami az elgondolásból, a belső képből megragadható, úgy a történetírásnak is végzetes paradoxona, hogy másként rendezi meg az életet, mint ahogyan tényleg volt. A rekonstrukciót meglévő adatkészletei irányítják, vagy előre felvetett állításokat kíván beigazolni és amiről nem tud, az nincs is; leegyszerűsíti a formulákat és a száz féle huzó véleményeket és megnyilatkozásokat néhány általa felvetett posztulátumba gyömöszöli be. Mindezek ellenére el nem ódázható tartozás lesz, hogy erdélyi író írja meg — most már felszabadulva minden gátlástól — a leláncolt országrész nagy regényét és erdélyi történész dolgozza fel minél aprólékosabban és politikai okoskodások nélkül a huszonkét éves teljes kisebbségi anyagot, — tanulságait pedig bizza rá jobb időkre.

En nem vállalkozom erre és nem érzek erőt sem az egyik, sem a másik feladatra. Amit most megírtam, mint írásmű, nem sorozható be sem egyik, sem másik műfaj kereteibe. Az emlékiratnak egy neme, de amelyben a szerző lehetőleg csak akkor beszél magáról, amikor indokolt. E munka inkább felmérni igyekszik a változás mélységét egy olyan néptöredék világában, amely állam nélkül rekedt és amely a szellem, a kisebbségi géniusz erejével a maga levegőtlenységében és magányosságában is egynek érezte és egygé nevelte magát, eltép-

hetetlen sorsközösségét a legegyszerűbb létfeltételek ellenére is megőrizte és újra megteremtette. Művem megírása kísértésnek annál kevésbé tudtam ellenállani, mert az az érzésem, hogy a szépírónak nem csak megbocsájtható, ha annyi és annyi téma után végre a legőszintébb témájához nyúl, saját élete sereg-szemléjéhez: hogyan viselkedett a külső világ behatásaival szemben, mi volt élete értelme, hogy modellirozta saját sorsa a kollektivumát, mondom, ezt megírni nemcsak joga, de egyenesen kötelessége is. Azok a tapasztalatok amelyeket nemcsak szépírók, de a szellemi síkon élő és köztevékenységben résztvevő személyiségek összegyűjtenek, minél nagyobb számban és az egyéni részletekre minél inkább kiterjedőben látnak napvilágot, annál érdekesebb adalékokat nyújtanak a korszak ismeretéhez is. Azok az erdélyi emlékiratok és önéletrajzok, amelyeket a XVII. században és a XVIII-ikban Kemény János, Cserei Mihály, Bethlen Miklós, Mikes Kelemen, Bod Péter, Hermányi Dénes és mások megírtak, még ha szerzőik nem is voltak „pártatlanok“, több ízt és levegőt őriztek meg, mint amennyit a kor összegyűjtött dokumentum-anyaga nyújthat. Természetesen most is a letűnt kisebbségi időszak, amelynek értelmisége a legfájdalmasabb mondanivalóiban szorult hallgatásra és amelynek valóságos élete kívülről nehezen volt ellenőrizhető, nagyon is igényli hites vallomásait mindazoknak, akiknek sorsa a helyzet természeténél fogva a közösség végzetével azonosult. És hogy e szerény munka összeállításánál magam is igyekeztem tolmácsolója lenni igen sokak szellemi erőfeszítéseinek s a magam megítélése szerint helyezem el őket arra a helyre, amely kijár nekik, bizonyára nem fog a rovásomra esni.

De e könyv megszületésének indítéka — ismétlem — főként írói belső szükségéből fakadt. Az Élménnyel való nagy küzdelemből, amely az elszakadással kezdődött és tartott húszonkét éven keresztül, ugyancsak az Élménynek proteusi formáival. Most a végső bírok következnek. Amikor az ember már az emlékeivel viaskodik. Még egyszer végig éli harcait, örömeit, a bajtársakkal együtt töltött felejthetetlen órákat és elidőz azoknál a kaptatóknál, vagy sülyesztőgödröknél, amelyeket a kisebbségi küzdelem hevében nem vett észre, vagy másként értékelte. És emlékezetébe vési azok arcát, akiket már az enyészet pora fed és próbálja megőrizni őket a gyors feledéstől, noha tudja, hogy minden egyéni erőfeszítésnek egyetlen eredménye csak ez.

Közben amíg a maga rétjein tallózik, bizonyára fölfed olyan tájakat is, amelyeket az olvasó már vagy még nem ismer. Így talán hasznos munkát is végez és következetes lesz ama őszinte ügybuzgalmához, hogy a magyarság eszményeit szolgálja.